

Florica BECHET
(Universitatea din București) | **De la Lucian la Marco Polo și
*Orașele invizibile***

Abstract. (From Lucian to Marco Polo and *The Invisible Cities*) Our paper starts from and is based on Lucian of Samosata's novel "True History". This is, in its entirety, despite the title, pure imagination. Lucian is describing an imaginary trip, during which he and his companions arrive in the most fabulous places. It has seemed to us suitable to compare this novel to the writing of a real traveler, the famous Marco Polo, entitled "The Discovery of the World" or "The Book of Miracles". The fruit of his journeys to the Far East and of his long stay at Kublay Khan's court, the Venetian's work, told by himself to a cell mate who was a professional writer and who put it in writing, is placed at the border between real and imaginary. Through the miraculous and the uncanny of the things described, it becomes, for the reader of those times, the description of a totally unreal trip, just like Lucian's. A climax of the imaginary journey is represented by Italo Calvino's novel "The Invisible Cities", in which Marco Polo is sent by Kublay Khan to the most important places of his empire, in order to make a report on them. Marco Polo's story reveals a series of important cities which nevertheless are in the process of decaying, because they completely forgot and forsook the imaginary. The anchorage in reality leads to decrepitude, the imaginary alone is alive and brings life. We are facing thus a gradual itinerary from Lucian's imagined truth, through the slippery realm between real and imaginary presented in Marco Polo's work, to the imaginary as the source of truth.

Keywords: true, miraculous, imaginary, life, dream

Rezumat. Lucrarea noastră are drept punct de plecare și bază romanul lui Lucian din Samosata *Istoria adevărată*. Acesta este, în întregime, în pofida titlului, imaginație pură. Lucian descrie o călătorie imaginară, în timpul căreia el și tovarășii săi ajung în cele mai fabuloase locuri. Ni s-a părut potrivit să comparăm acest roman cu lucrarea unui călător adevărat, faimosul Marco Polo, *Descoperirea lumii* sau *Cartea miracolelor*. Rod al călătoriilor sale în Orientul Îndepărtat și al îndelungatei sale șederi la curtea lui Kublay Khan, lucrarea venețianului, povestită de acesta unui tovarăș de celulă, scriitor de meserie, care îi dă forma scrisă, se află la limita dintre real și imaginar și, prin miraculosul și neobișnuitul celor descrise, ajunge, pentru cititorul epocii sale, descrierea unei călătorii în întregime ireale, la fel ca aceea a lui Lucian. O culme a voiajului imaginar o reprezintă romanul *Orașele imaginare* al lui Italo Calvino, lucrare în care Marco Polo este trimis de Kublay Khan în cele mai importante localități din imperiul său, pentru a-i face un raport asupra acestora. Povestirea lui Marco Polo relevă o seamă de cetăți importante care însă, după părerea lui, sunt în curs de disoluție, deoarece au uitat, au părăsit cu totul imaginarul. Ancorarea în real duce la decrepitudine, numai imaginarul este viu, dă viață. Avem astfel, un parcurs gradat, de la adevărul lucianesc imaginat, trecând prin tărâmul lunecos între adevărat și imaginar prezentat de scrierea lui Marco Polo, până la imaginarul ca sursă a adevărului.

Cuvinte-cheie: adevărat, miraculos, imaginar, viață, vis

I. Fantezia și statutul povestirilor de călătorie

„[...] puntea alunecoasă dintre real și iluzoriul imaginar, dintre adevărul realității și impalpabilul, doar reprezentabilul, intuibilul ficțiunii/imaginarului, este

exact fantezia, *phantasia* în limba vechilor greci. Este, în ordine literară, cred că termenul cel mai important al familiei lexicale a verbului *phaino(mai)*. Căci *phantasia* preia de la verbul-bază ideea esențială a „arățării”, a „aparității”, nu mai puțin și conotația extrem de semnificativă a „strălucirii”, a „luminii strălucitoare”, dar îi adaugă un element de noutate: puterea seducătoare, forța irezistibilă a iluziei, pe care numai viziunile spectaculoase, jocul cosmic interior al imaginarului literaturii o poate crea și întreține în cel ce se lasă posedat. La marginea realului, pe muchia lui, începe spectacolul fantasticului (*phantastikos*).

Ultimul cuvânt este, în greacă, derivatul gramatical și produsul/efect cel mai înalt al fantazării (*phantasia*). Fantezia naște fantasticul” – spune Liviu Franga, în recenzia pe care o face traducerii în română a lucrării greco-sirianului Lucian din Samosata *Istoria adevărată*.¹

Mare peregrin, sofistul din Samosata străbate, de-a lungul vieții, întregul bazin al Mării Mediterane, locuind și practicându-și meseria în numeroase cetăți de pe țărmurile acesteia. „Greutățile vârstei i-au mutat, însă, peregrinările din geografia reală în cea a minții. Cu ochii ei, fostul retor-filosof a străbătut necălcate teritorii și a cunoscut noi feluri de oameni, chiar noi ființe. Altele decât cele din jur, asemenea lor, dar cu alcătuirii anapoda față de realitatea circumterestră. Dincolo de marginile văzute ale Lumii, Loukianos a intuit, descoperit și redat, în ceea ce pare a fi fost ultima sa creație, romanul *Alethes historia*, „Istoria adevărată”, adevărul iluzoriu al ficțiunii pure, nedependente sub nici o formă de contingentul vizibil și palpabil.”²

Operă de ficțiune, lucrarea lui Lucian pare să se constituie ca o luare de poziție față de istoricii care trădează adevărul, dând o importanță prea mare elementului imaginar și ireal, exacerbând fantezia, ca și față de autorii de romane de aventuri, înclinați către lucruri absurde și fantastice. Astfel, *Istoria adevărată* ia naștere ca o replică la scrierile lui Herodot, părintele istoriei-părintele minciunii, ale istoricilor lui Alexandru cel Mare sau ale lui Theopompos, Euthymenes ori Euchemeros, în care imaginația romanescă deține un rol esențial. Ea este, în primul rând, o povestire ce călătorește, gen literar destul de răspândit în Antichitate. Căci nu erau puțini aventurierii gata să părăsească apele calme și familiare ale Mediteranei, pentru a porni să exploreze fermecatul Orient sau misteriosul ocean, populate cu monștri legendari, care se întindeau dincolo de Coloanele lui Hercule sau în fabuloasa Indie ori în miraculoasa Chină.

Grecii nu știau nimic sau aproape nimic despre ceea ce exista dincolo de Strâmtoarea Gibraltar sau în regiunile mai îndepărtate ale Asiei. Știau, bineînțeles, că Europa se afla în fața Oceanului – acest Ocean care înconjura lumea cunoscută și, pentru mulți, reprezenta limita acesteia; știau, de asemenea, că staniul, ambra și aurul

¹ L. Franga, „Phantasia – între adevăr și iluzie (I), în *Viața Românească* 3-4/2009, http://www.viataromaneasca.eu/arhiva/58_viata-romaneasca-3-4-2009/23_note-clasice/

² Id., *ibid.* (II), 11-12/2009, http://www.viataromaneasca.eu/arhiva/63_viata-romaneasca-11-12-2009/23_note-clasice/507_phantasia-intre-adevar-si-iluzie-ii.html.

proveneau dintr-un loc de dincolo de misterioasa întindere acestuia. Dar acolo cunoștințele lor se opreau. Dincolo de Munții Balcani, de Alpi, de Cevennes și de Meseta, care încercuiau lumea mediterană, trăiau barbarii, populații înapoiate și inculte până într-atât, încât nu știau greaca și se exprimau prin țipete de animale. Sursele antice ne transmit faptul că Pytheas din Massalia ar fi fost primul grec care s-a dus în întâmpinarea lor și care a scris o sobră descriere a ceea ce a putut vedea, *Descrierea Oceanului*. Itinerarul începe în Massalia natală, trece prin Britannia și insulele nordice, ajunge poate în Norvegia și atinge, ca punct superior, cel mai nordic atins vreodată, ceea ce autorul numește Thule. Nu putem să nu ne gândim la urmașul său, Antonios Diogenes, și la faimoasa lui lucrare *Minunile de dincolo de Thule*, amintită de o sumedenie de geografi. Sunt mulți cei care nu acordă nici cel mai mic credit scrierii lui Pytheas și, într-adevăr, lumea ținuturilor atlantice descrisă de el nu corespundea câtuși de puțin confortabilelor prejudecăți ale publicului rafinat căruia i se adresa. Public care trăia în această lume închisă a Mediteranei, unde toate cetățile de pe coastă priveau spre mare și întorceau spatele dealurilor și munților populați de barbari. Exploratorul fără astâmpăr, Pytheas, ocupă, așadar, în istorie un loc aparte, ca și concitadinul său, Euthymenes, care a pornit spre sud, de-a lungul coastelor africane.

Numai că Pytheas face parte din acest cerc restrâns al personajelor extraordinare care, de-a lungul secolelor, au zdruncinat ideile epocii lor și au deschis noi perspective contemporanilor lor. Lucrările acestora ridică mereu probleme, făcându-ne să ne întrebăm dacă avem de-a face cu un impostor sau cu un aventurier epic, cu un simplu colecționar de anecdote sau cu un observator științific atipic. Întrebarea este justificată de dinamica lumii în care au trăit acești călători. Era o lume a schimbării, ale cărei orizonturi se lărgeau neîncetat, și care ajungea să comunice la distanțe imense: aici materiile prime, ca și ideile circulau ușor.

II. Neadevărurile *Istoriei adevărate*

În ceea ce-l privește pe Lucian din Samosata, plecând de la o adaptare a cunoscutului paradox socratic, în *Istoria adevărată* nefiind adevărat decât un singur lucru: faptul că nimic nu este adevărat, autorul propune cititorului o poveste de călătorie, destinată – cum spune el – relaxării și desfătării, în care Lucian este, în același timp explorator și autor. Consecința firească a acestei situații este faptul că narațiunea se face la persoana întâi, o caracteristică a povestirilor de călătorie originare din Orient.

Împins de o curiozitate comparabilă cu aceea a lui Ulise³, Lucian, însoțit de mai mulți tovarăși, se aventurează într-o călătorie în Oceanul de Vest, dincolo de Coloanele lui Hercule (același miraj al Oceanului, cu realitățile lui necunoscute).

³ A se vedea *Adevărurile istoriei adevărate*, postfață la Lucian din Samosata, *Istoria adevărată*, traducere, notiță biobibliografică, postfață și note de Florica Bechet, București, Editura Paideia, 2000, reluată, parțial, aici.

Surprinși de o furtună, călătorii ajung în locuri tot mai ciudate și mai fanteziste – pe uscat, pe mare și în cer, ba chiar dincolo de aceste repere omenești.

Astfel, cu asemenea povești, autorul își propune cucerirea unei noi dimensiuni. O nouă dimensiune temporală – prin atragerea în timpul acțiunii a perioadei mitologice și poetice, vechile personaje intrând într-o nouă realitate. O nouă dimensiune spațială – prima insulă de după Coloanele lui Hercule fiind puntea prin care aderă la spațiul noii realități accesibile unor muritori, Luna, ținuturi imaginare (cetatea *Lămpești*, lumea din burta balenei) și spații mitice (Insula Fericțiilor, Insula Viselor, Insula Ogygia).

Formula artistică născocită de Lucian se bazează pe două tipuri de contraste, al căror efect este râsul. Primul contrast este cel dintre exagerarea hiperbolică *unitatea de măsură a noii realități fiind talpa de un plethru) și precizia exagerată (constând din indicarea exactă a numărului obiectelor, a mărimii lor, a distanțelor etc.). Exagerarea este o modalitate de manifestare a sublimului, în cazul nostru a sublimului comic, întrucât este o exagerare care depășește orice imaginație, chiar și pe cea a barbarilor. Ca o piedică sau ca o zăbală a acestei neînfrânate imaginații, numărul exact este destinat să dea credibilitate obiectelor, creând impresia unei realități controlate până la cele mai mici amănunte. Te-ai aștepta să citești uneori cunoscuta formulă: „le-am măsurat/numărat eu însumi”. Se scoate astfel în relief aspectul grotesc, determinându-se un contrast neașteptat între două moduri de reprezentare a realității: prin adaos (în exces) și prin scădere (cu amănuntul), care duc la comic.

Cel de-al doilea contrast se manifestă în raportul dintre nou și vechi. Divinul și miticul (personaje și legende) se convertesc în imagini noi, având proporțiile normale ale experienței umane. Eroii devin astfel mai umani și mai adevărați. Elena e o îndrăgostită romantică, rușinată de un păcat nereușit. Ulise e un soț exasperat de fidelitatea seculară a soției, visând la farmecele amantei, în timp ce Calypso nu e decât țiitoarea geloasă pe calitățile nevestei. În același timp, are loc o răsturnare a realității umane (rouă caldă, copaci fără rădăcini, idealul frumuseții – chelia).

Autorul ne dă el însuși cheia formulei sale artistice. Își plasează acțiunea dincolo de Coloanele lui Hercule, care reprezintă bornele lumii cunoscute, tot ce se află dincolo putând fi o anti-lume, o lume pe dos, o lume în oglindă sau chiar o bob-lume. Călătoria lui este asemănătoare celor legendare ale lui Hercule și Dionysos, dar, cum nici aceștia nu ajunseseră cu mult mai departe, experiența lui Lucian depășește chiar experiența legendară. La „baza” expediției sale se află urma piciorului lui Hercule, mare de un plethru – plethrul devenind astfel unitatea de măsură a noii realități, aceea născută din *auxesis* „hiperbola exagerată”. Iar modul fundamental de manifestare a acestei realități este insula.

Bineînțeles că romanul lui Lucian are o seamă de izvoare detectabile. În primul rând, sunt concepțiile geografice populare, conturate mai clar și mai adevărat de Pytheas din Marsilia (în cartea *Despre Ocean*; Lucian a locuit și a predat mulți ani la Marsilia, unde Pytheas este socotit erou) și de Antonios Diogenes (în *Minunile de*

dincolo de Thule). Apoi, sunt lucrările lui Iambulos și Ctesias din Cnidos, ba chiar și Vechiul Testament. Fantezia lui Lucian e fantezia unui literat și a unui erudit, care însă nu are drept scop transfigurarea surselor la care se raportează destul de clar (nu de puține ori se întrevede sub textul lucianesc un pasaj din Homer, Hesiod sau Herodot), ci purul amuzament. Componenta literară e deosebit de importantă, ea apărând și în tehnica expresiei și invenției, astfel încât *Istoria adevărată* poate fi considerată un manual despre arta de a face parodie (cu o importantă componentă didactică).

Cu toate acestea, fantezia lui Lucian nu se limitează doar la prelucrarea unor surse. Lucian redimensionează personajele mitice după proporții umane, dându-le dimensiunile sufletești ale epocii sale. Miturile etnologice și poetice sunt tratate cu ironie, suferind astfel un fenomen de „îmburghezire” și coborâre din eroic. Autorul, spre deosebire de un Aristofan, bunăoară, nu are scopuri polemice, și cu atât mai puțin politice, pragmatice. La un moment dat, el uită de modele și parodie, și se lansează, împins de o fantezie frenetică, ce organizează într-un mod cu totul nou și personal peripețiile unei călătorii miraculoase în domeniul imposibilului. Căci, în lucrarea lui, adevărul istoric este \emptyset , în timp ce adevărul literar tinde spre 100.

III. Îndoielnicele minuni orientale

În Evul Mediu, descrierile lumii nu țin neapărat de geografie. Se interesează de fapte diverse și se înscriu mai puțin într-o grijă de recenzare a lumii reale, decât într-o tradiție livrescă cel mai adesea moștenită din Antichitate. Astfel, autorii medievali reiau dezvoltările lui Pliniu cel Bătrân în *Istoria sa naturală* (sec. I), sau pe cele ale lui Solinus din *Culegerea sa de curiozități* (sec. III), adaptându-le unui univers orientat de creștinism. Știința geografică nu este, în sine, la început, ci se integrează în reprezentări și concepții asupra lumii al căror interes merge dincolo de cunoașterea țărilor și a popoarelor. Interesează mai puțin cunoașterea universului decât creația și lucrările Domnului, arătându-le frumusețea și diversitatea.

Hărțile sunt conforme acestei concepții asupra lumii. În mapamonduri, pământul locuit constituie un sfert din globul terestru și este figurat de un cerc înconjurat de Ocean. Este împărțit în trei continente, Asia, Europa și Africa, ceea ce corespunde textului biblic. În Biblie, lumea terestră este împărțită după Potop între cei trei fii ai lui Noe: Sem primește Asia, Iaphet Europa și Cham Africa. Asia este cea mai mare dintre cele trei deoarece se întinde pe jumătate din teritoriu, în vreme ce Europa și Africa sunt separate una de cealaltă de Marea Mediterană.

Așadar, a reprezenta și a descrie lumea înseamnă a te înscrie în istoria omenirii așa cum este ea povestită în Biblie. Astfel, descrierile sunt adesea orientate de la est spre vest, adică de la paradisul terestru, situat în Asia (în Evul Mediu, răsăritul se află în partea de nord a hărților, și nu nordul ca în zilele noastre) către țările din Europa, pentru a termina cu Africa și cotloanele lumii. Descrierea Orientului este astfel ocazia de a aminti episoade biblice, fie că e vorba de arca lui Noe, ale cărei rămășițe se găsesc pe muntele Ararat, sau de popoarele Gog și Magog cărora le sunt asimilați

tătării. Așadar, e mai puțin o observație, cât o viziune asupra lumii care apare în primele texte cosmologice, în vreme ce Orientul este un ținut necunoscut.

Pelerinaje, cruciade, misiuni, ambasade, comerț, studii: motivele de a călători nu lipsesc în Evul Mediu și deci nu e de mirare că, în această perioadă, există și se înmulțește o literatură de călătorie. Scrise în latină, dar și în franceză, aceste povestiri dau informații despre itinerarele și locurile traversate sub forme variate, de la simpla descriere la analiza obiceiurilor, trecând prin sfaturi practice. În acest ansamblu, povestirile de călătorie spre Orient sunt constituite mai întâi din relatarea unor pelerinaje spre Pământul Sfânt și Ierusalim, care totodată descriu un itinerar spiritual, dau sfaturi practice și sunt o invitație la călătoria spre un Orient unde miracolele și minunile se înmulțesc.

Dar alte destinații dau naștere unor scrieri latine despre locuri până acum mitice și legendare: Mongolia, China și India se deschid lumii occidentale pentru schimburi comerciale – cu drumul mătăsii – dar și pentru misiuni religioase care au drept scop evanghelizarea mongolilor. Trebuie, astfel, amintiți Jean du Plan Carpin, trimis de Papa, în 1245, spre Karakorum și care scrie *Istoria mongolilor*, în același timp, o povestire de călătorie și o descriere geografică; Guillaume de Rubrouck, trimis într-o misiune de Sfântul Ludovic, tot spre Karakorum, prin Crimeea, în 1255, de la care ne-a rămas lucrarea *Călătorie în Imperiul mongol*, cuprinzând o mare cantitate de informații precise despre modul de viață și religiile acestui popor. Autorii sunt religioși, dar acest lucru nu împieteză asupra informațiilor din lucrările lor, acestea fiind sunt edificatoare: ele schițează un tablou al modului de viață al mongolilor și constituie o mină de informații pentru călători, atât pentru neguțatori, cât și pentru misionarii religioși care se înmulțesc între sfârșitul secolului al XIII-lea și mijlocul secolului al XVI-lea. Aceste povestiri inaugurează astfel un nou gen, povestirea geografică, unde sunt descrise itinerarul și viața locuitorilor și unde Orientul devine obiect de știință.

Există însă și o altă tradiție livrescă privitoare, în special, la India și minunile ei. Ea este de domeniul ficțiunii și lasă un spațiu larg imaginației cu evocarea de popoare sălbatice, ciudate, adesea cu oameni goi, pe jumătate animale. Aceasta s-a dezvoltat mai întâi în cosmologii, dar și în două scrisori. Una, atribuită lui Alexandru cel Mare (secolul al IV-lea î.d.Ch.) și adresată filozofului Aristotel, se prezintă ca o descriere a minunățiilor Indiei. Cealaltă, numită *Scrisoarea lui Pierre Jean*, datează din secolul al XII-lea. Este un text în latină presupus a fi fost scris de către un rege din Orientul creștin occidentalilor (acest personaj se regăsește, de altfel, la Marco Polo, în *Cartea minunilor*), care descrie un regat oriental fantastic, populat cu monștri, plin de bogății fastuoase și situat între paradisul terestru și Pământul Sfânt. Dar India este și un loc romanesc, care apare în diversele versiuni ale Romanului lui Alexandru (1180). Această operă prezintă istoria fabuloasă a lui Alexandru cel Mare și mai ales zăbovește asupra cuceririi de către el a Orientului, unde descoperă locuri minunate, palate pline de mătase, de fildeș și de pietre prețioase, de animale ciudate

și de ființe extraordinare precum sirenele, amazoanele și fetele flori, care amintesc, în mod izbitor, de femeile viță-de-vie din romanul lui Lucian.

Confruntarea cu lumea orientală nu împiedică, așadar, menținerea povestirilor fabuloase despre Orient. Îndepărtarea ținuturilor și dificultatea călătoriilor împing popoarele într-un „departe” straniu, unde totul este extraordinar deoarece totul este diferit. Totul este minune, iar acest cuvânt, repetat la infinit în povestirile de călătorie sau în descrierile Asiei, traduce surpriza în fața celuilalt, minunarea sau spaima. Este semnul trecerii într-o lume necunoscută unde fauna, flora, mărfurile, religiile și chiar relațiile familiale sunt opuse. Acest lucru poate fi o cheazășie a calității, un semn al opulenței, dar și al monstruoșității. Ținuturile din India, ca și cele de la antipodi, incită astfel imaginația și curioșitatea: descrierea minunilor abolește hotarul dintre real și adevărat deoarece ea dezvăluie ceea ce nu a existat și nu a fost văzut niciodată. Asia este ținutul în același timp al bogăției și al sălbăticiiei, al frumuseții extreme și al hidoșeniei ființelor hibride: astfel aici se găsesc din abundență pietre prețioase, palate extraordinare și grădini de vis, dar și ciclopi, oameni cu cap de câine, amazoane, oameni cu mai multe mâini... Alteritatea este semnificată prin acest dezmăț al imaginației: ea suscită în același timp admirație și spaimă și umple absența cunoștințelor geografice despre ținuturile vizitate al căror nume au o putere evocatoare. Cetățile și peisajele sunt într-adevăr absente din aceste descrieri care nu fac decât să intervină spectaculosul, fie că e vorba despre faună, despre floră sau despre neamul omenesc.

Acest exces ascunde vidul cunoștințelor: dacă localizarea orașelor și a regiunilor nu este totdeauna de o mare precizie pentru lumea europeană medievală, modul descrierii care urmează un itinerar permite o reperare ușoară pentru cititor. În schimb, cum ținuturile din Extremul Orient nu corespund niciunui itinerar cunoscut, hotarele lor rămân neclare, imprecise. India apare astfel ca un imens teritoriu în care reperele obișnuite dispar: crearea minunilor remediază această cunoaștere parțială, așa cum, pe unele hărți, absența numelor orașelor sau țărilor este compensată de bogăția ilustrațiilor. Atlasul catalan (secolul al XIV-lea) conține, bunăoară, o reprezentare a unei caravane de călători.

Ținuturile orientale sunt, așadar, locuri ale minunilor și invită la legendă, la mit și la creația fabuloasă. Asia este locul extraordinarului, mai mult decât locurile sfinte care dezvăluie miracole.

Între aceste două tradiții se plasează *Cartea minunilor*, așa cum o subliniază prezența a două titluri în manuscrisele medievale. Acestea sunt, în ordine: *Descoperirea lumii*, ceea ce înseamnă că autorul descrie lumea, și *Cartea minunilor*, celui de-al doilea datorându-i-se renumele cărții, deoarece este perceput, chiar și în zilele noastre, ca o invitație la fabulos și la extraordinar. *Dezvăluirea lumii* descrie inform și prezintă un fel de geografie a ținuturilor orientale, în vreme ce *Cartea minunilor* este o povestire a minunățiilor, în special pentru India și, din această perspectivă, alunecă spre evocarea unor popoare ciudate sau enumeră luxul fastuos al palatelor Marelui Han. Astfel naratorul insistă asupra acestui dublu obiectiv: a spune

adevărul despre țările mongole într-o povestire didactică și a relatea minunile orientale alunecând spre imaginar și mit.

Marco Polo este modelul exploratorilor, care călătorește și care mai ales caută să-l înțeleagă pe celălalt. Om al timpului său, cu certitudinile sale, el manifestă o curiozitate neobosită, cercetătoare, călătoare, interogatoare. Avem de-a face o călătorie către ținuturile îndepărtate ale Mongoliei și Chinei, într-o vreme în care tătarii dominau Orientul, la care cartea lui Marco Polo, *Cartea minunilor*, invită cititorul de azi. O carte, cu siguranță, ieșită din comun, însăși redactarea ei trimitând la legendă. Căci ea a fost scrisă la Genova, în închisoare, de către romancierul Rustichiello da Pisa, cunoscut pentru romanele sale despre curtea regelui Arthur. Acesta a auzit povestea din gura lui Marco Polo, închis împreună cu el. Scrisă în franceză, în italiană, tradusă în latină, cartea a fost rescrisă în secolul al XVI-lea de către un venetian care face din ea o lucrare fabuloasă și contribuie la legenda eroului său, fiul negustorului devenit ambasador și misionar pe lângă Marele Han.

Într-adevăr, lucrarea este rodul mai multor călătorii și al punerii cap la cap a unor sume de informații culese și relatate de trei persoane. Este vorba de tatăl lui Marco Polo și de fratele acestuia, negustori, care fac doar ei două călătorii în Orient, în urma cărora le furnizează informații rudelor și concitadinilor, și de Marco Polo însuși, pe care cei doi, deși avea o vârstă destul de fragedă, îl iau cu ei într-o a treia călătorie. Tatăl și unchiul descriu ținuturile traversate inserând anecdote, legende, descrieri de bătălii și fac un tablou al curții mongole. Aceste informații apar la începutul cărții ajunse până la noi sub numele lui Marco Polo. În toate este vorba, în cea mai mare parte, de țări reale, care depind de Marele Han, până în Japonia, dar și de locuri imaginare din Africa până în Madagascar și Zambia.

Este o povestire de călătorie didactică (caracter pe care-l va păstra și relatarea lui Marco Polo), în care se dau informații prezentate ca adevărate despre ținuturi, faună, floră, bogățiile regiunilor din Orient și despre obiceiurile locuitorilor. Apar însă și legende miraculoase, caracteristice inevitabile ale unui ținut în care imaginarul se învecinează cu realul. Aceste două caracteristici rezultă din dublul nume al lucrării.

Mai mult, puținele date cunoscute despre viața lui Marco Polo nu ne spun nimic despre rolul exact al acestuia pe lângă Marele Han, despre motivul atribuirii de către acesta a unor misiuni confidentiale unui occidental, despre tăcerea absolută care-l învăluie pe călător după întoarcere. De aceea nu e de mirare că legenda a umplut aceste lacune și a înfrumusețat o viață despre care se știu puține lucruri. Din secolul al XIV-lea, Marco Polo este poreclit Millionus „Milionul”, poreclă care i se trage de la casa în care locuia și de la bogățiile fastuoase pe care le-ar fi văzut și adus cu sine.

Scriitorul francez a transformat o biografie evazivă într-o legendară viață de aventurier. Astfel întoarcerea lui Marco Polo capătă culoarea unei povești minunate: cei trei călători nu sunt recunoscuți de către concitadini; pentru a-i convinge, aceștia organizează un banchet, la care ei apar îmbrăcați în minunate haine de mătase, după care, la un moment dat, cer să fie aduse zdrențele în care se transformaseră vechile

lor haine de navigatori, în care fuseseră îmbrăcați când plecaseră de acasă, din tivurile cărora scot mulțime de pietre prețioase. Aceste haine joacă rolul de *crepundia*, menite să identifice un copil abandonat la naștere în literatura antică greco-romană. Or, asemenea istorie fabuloasă a contribuit din plin la transformarea lui Marco Polo într-un personaj de ficțiune, amestec de aventurier, explorator și erou de poveste, ceea ce-l apropie foarte tare de personajul Lucian.

Așadar, scrierea *Cartea minunilor* apare și ea ca un amestec de ficțiune și realitate, elemente care caracterizează viața lui Marco Polo. El este un erou de poveste. Despre el se vorbește la persoana a III-a, ceea ce face din Marco Polo nu naratorul istoriilor, ci eroul călătoriilor lui. Amintim că, în povestirile de călătorie se folosea persoana I. Numai că, cel care a pus pe hârtie povestea, Rustichiello da Pisa este un romancier care a scris compilații de aventuri arthuriene: universul său este așadar lumea fictivă a Mesei Rotunde, foarte îndepărtată de lumea orientală. Povestea este pusă în scris de către un romancier care dezvoltă, în consecință, tot ce poate plăcea, distra și interesa un public format din curteni. El inserează, totodată, dezvoltări tradiționale din literatura despre Orient, didactice sau fictive.

Așa se ajunge la doi naratori, care creează o carte complexă, din cauza celor două voci care se intersectează, se contopesc sau se disting. Pasajele la persoana I insistă asupra adevărului povestirii, având o puternică marcă de oralitate.

Suntem în fața unei descrieri geografice inducând aparența unei narațiuni vii, în curs de realizare, un dialog între naratori și cititori. Personajul Marco Polo servește, în același timp, drept fir conducător al călătoriei și drept garant al veridicității mărturiei. Cu toate acestea, numeroasele lacune despre care am amintit lasă să planeze îndoiala asupra veridicității povestirii. Unele episoade aflate la granița dintre real și imaginar fac mărturia suspectă, în pofida numeroaselor afirmări ale adevărului repetate de autor.

Marco Polo este foarte puțin prezent în carte: el nu intervine decât în unele episoade, principala sa funcție fiind aceea de a vedea și de a povesti, misiune pe care i-o dă Kublai Han. Povestirile la persoana I trimit la un narator diferit de Marco Polo, iar povestirile extraordinare, mai ales cele de la sfârșitul textului nu par compatibile cu o mărturie adevărată. Iată încă o sursă de ambiguitate. Și, ca și cum toate acestea nu erau de ajuns, lucrarea s-a transmis în traduceri în mai multe limbi, în mai multe versiuni, ceea ce a adus și mai multă incertitudine.

Și în cartea lui Marco Polo atrage atenția importanța acordată cifrelor, la care se adaugă remarcile economice despre tipurile de monede, comerț, natura mărfurilor, mijloacele de transport și facilitățile de deplasare, care sunt, în opinia comentatorilor, marca unui narator negustor, a cărui privire reflectă centrele de interes. Nu lipsesc nici descrierile remarcabile prin precizie, explicațiile raționale ale unor credințe occidentale (cum sunt cele referitoare la salamandră), povestirile cu sursă orientală (precum povestea despre cei trei magi, poveste orientală, de aceeași sorginte ca aceea despre personajele aflate în burta chitului, din *Istoria adevărată*).

Așa cum este alcătuită, cartea se citește, în primul rând, prin această magie care se naște din poveste, unde însuși numărul își pierde caracterul obiectiv, ca în lucrarea lui Lucian, pentru a incita la vis și unde hotarul dintre real și fictiv dispare.

Pornind de la un adevăr istoric real, dar lacunar și împănat cu ficțiune, în *Cartea minunilor* adevărul istoric și cel literar își împart textul în mod egal (Adevăr istoric 0,50 – adevăr literar 0,50).

IV. Fantasmеle orașelor invizibile

Reprezentările lumii oscilează, așadar, între o viziune religioasă a lumii și o grijă asupra metodei, între un apel la descoperire și o imaginație care ajunge la creația fictivă. Descrierea lumii înseamnă și deplasare în timp: timp real, timp sacru și timp fictiv al minunăției. Scopul acestor texte este povestirea ordonată a lumii în întreaga sa diversitate, pe care o realizează enciclopediile.

Așa cum am arătat, începând cu secolul al XIII-lea, călătoriile spre Orient și spre China se înmulțesc datorită misiunilor religioase și diplomatice și contactelor stabilite cu hani mongoli. Povestirile succesive ale lui Jean du Plan Carpin și Guillaume de Rubrouck aduc noi informații care completează cunoștințele livrești, ceea ce suscită întrebări asupra originii popoarelor și o confruntare adesea contradictorie cu tradiția. Multiplicarea enciclopediilor medievale, care propun ansamblul cunoștințelor umane excerptate și ordonate sub forma unui compendiu, fac loc unei confruntări a viziunii creștine și a povestirile de călătorie. Imaginea Asiei, cu păstrarea caracterului straniu și minunat, corespunde alegerii enciclopedistului. Oricare ar fi scopul enciclopedistului, domină grija pentru ordine: scrierea didactică permite surprinderea ordonării lumii. Chiar dacă nu corespunde totdeauna unor criterii strict geografice, descrierea cosmologică urmează firul conducător adesea subliniat de adresări către cititor și o decupare în capitole. În special, ea se prezintă ca un ansamblu organizat metodic. Chiar dacă nu stau la fel ca pentru un om din secolul al XXI-lea, aceste opere traduc aceeași curiozitate intelectuală: să se arate întinderea și capacitățile cunoștințelor omenești care se poate dezvolta neîncetat.

Și totuși se pare că nu curiozitatea intelectuală primează.

Itinerarul lui Marco Polo, în care se amestecă legende, povești și mărturii aflate la limita dintre real și imaginar, este un apel la descoperire și explorare. Este cartea care a fost adnotată de Cristofor Columb, în virtutea valorii sale de adevăr. Dar mai ales ea incită la continuarea povestirii, așa cum se întâmplă și cu *Istoria adevărată*, pentru care autorul promite un al doilea volum, volum pe care nu l-a scris niciodată și credem că nici nu a avut intenția să-l scrie. Orientul evocat de Marco Polo suscită ficțiunea. Este reușita legendară a unei expediții către marginile lumii.

Numai că, în ultimele secole, minunata poveste a lui Marco Polo se mută în domeniul sensibilității, al sentimentelor. Misiunea faimosului călător venețian la curtea lui Kublai Han face subiectul unuia dintre romanele lui Italo Calvino: *Orașele*

invizibile. Scriitorul italian preia tema *Cărții minunilor*, poate cel mai celebru exemplu de memorialistică de călătorie din Evul Mediu, reinterpretează-o în cheie personală.

Calvino păstrează rolul de ambasador și consilier pe care-l îndeplinea Marco Polo pe lângă Kublai Han. Introduce însă o profundă componentă antropologică, deoarece Marele Han al mongolilor interesul lui Kublai de a înțelege ce se întâmplă cu cetățile sale și cu imperiul, pentru a le feri de distrugere, nu este decât un pretext.

„În viața noastră, a împăraților, există un moment care urmează trufiei date de vastitatea nemărginită a teritoriilor pe care le-a cucerit, melancoliei și ușurării de a ști că o să renunțăm curând să le cunoaștem și să le înțelegem; ca o senzație de gol care ne cuprinde într-o seară, dimpreună cu mirosul elefanților după ploaie și al cenușii de santal care se răcește pe tipsi; o amețeală care face să tremure fluviile și munții pictați pe umerii blond-arămii ai planisferelor, rulează unele peste altele sulurile cu depeșe, ce ne anunță prăbușirea celor din urmă oștiri vrăjmașe, înfrângere după înfrângere, și crapă ceara sigiliilor unor regi ale căror nume nu ne-au ajuns nicicând la urechi, care imploră protecția oștirilor noastre ce înaintează, oferind în schimb tributuri anuale în metale prețioase, piei tăbăcite și carapace de țestoasă: este momentul disperat în care descoperim că imperiul pe care-l credeam sumă a tuturor minunățiilor e o ruină fără capăt și formă, că în el cangrena corupției e prea profundă pentru ca sceptrul nostru s-o mai poată vindeca, că triumful asupra suveranilor vrăjmași ne-a preschimbât în moștenitori ai decăderii lor de secole. Doar la istorisirile lui Marco Polo reușește Kubilai Han să discearnă, printre zidurile și turlele menite să se prăbușească, filigranul unui desen într-atât de fin, încât să poată scăpa mușcăturii termitelor.”

Marco însuși pare dornic să înțeleagă ce îi leagă pe oameni între ei și care sunt resorturile traiului în cetate, în speranța că acestea vor dăinui, ca liant, în urma oricăror crize.

Orașele descrise redesează atlasul lumii ideale și fără de sfârșit.

Cadrul cărții este reprezentat de dialogul dintre călătorul venețian și Marele Han al mongolilor, dialog repetat la începutul și la sfârșitul fiecărei părți a lucrării. Avem, așadar, două voci, care se exprimă fiecare pe sine, la persoana I. Tradiționalele capitole de enciclopedie sunt înlocuite de 55 de poeme în proză, descriind tot atâtea cetăți, dar reprezentând descrierea uneia singure: Veneția. Nu l-a fermecat oare nimic atât de mult, în imensul imperiu mongol, încât să uite de farmecul cetății natale?

Cele 55 de cetăți sunt împărțite în 11 grupe, fiecare de câte 5 entități. Nimic din denumirea acestor grupe nu trimite la fast, bogăție, straniețate, elementul definitoriu fiind unul psihic: Orașele și memoria, Orașele și dorința, Orașele și semnele, Orașele zvelte, Orașele și schimbările, Orașele și ochii, Orașele și numele, Orașele și morții, Orașele și cerul, Orașele continue, Orașele ascunse.

Marco Polo este străinul care vede și observă, aude și ascultă, intuiește și gândește, clasifică și ordonează, dar este permanent lipsit de acel ceva care l-ar face să înțeleagă și să simtă precum unul de-al locului. Aici el este celălalt, ceea ce-l scutește de uimire, de surpriză, de spaimă sau groază, dar și de cuprinderea înțelegerii. De aceea orașele sunt plasate la locul de întâlnire dintre imaginațiile celor doi. Ele nu au tradiționalul lor rol de fundal sau de obiect decorativ, ci devin materializări pentru

tristețe, amintiri, fericire, compasiune, toleranță, înțelegere, cu rădăcinile în conexiunea imaginativă cu alți oameni. Toate sunt locuri ale conștiinței și ipostaze ale Veneției, despre care Marco refuză cu obstinație să-i povestească Hanului.

Jurnalul plin de melancolie schițat de Marco Polo pentru Marele Han, la întoarcerea din călătoria prin orașele sale, n-are nici început nici sfârșit, dar pune în evidență dualitatea, aversul și reversul pe care le întrupează cele două personaje emblematice pentru Occidentul civilizată, dezvoltat, dar aglomerat și Orientul îndepărtat, sălbatic, dar fascinant. Elementele ce le caracterizează sunt antagonice: civilizație versus barbarie, artă versus existență ternă, eternitate versus efemeritate, structură versus haos.

Orașe invizibile? Orașe, pentru că acestea sunt rezultatul imaginației, creații umane ce rezultă din ambițiile, visurile și munca oamenilor ce speră într-un viitor care poate fi făurit. Invizibile, pentru că, spre deosebire de tradiția cărților de călătorie, autorul ne invită să privim dincolo de aparențe și de evident, dacă dorim să găsim secretul ce face ca fiecare oraș să fie unic și de neuitat. Ca o femeie frumoasă, care nu poate avea duplicat. Poate de aici și numele speciale și eufonice ale acestora: Diomira, Isidora, Anastasia, Armilla, Octavia... și sunt clădite din imagini, mirosuri, cântece, dorințe, visuri și amintiri.

Plecând de la o operă reală, Italo Calvino a făcut un exercițiu de imaginație. În lucrarea sa domnește fantezia. Aceeași fantezie căreia-i datorăm punerea în lumină a oricărei entități materiale și vizibile, cu caracteristici bine definite și perceptibile prin simțuri, dar și imateriale, rod al minții și al viselor noastre. Din totdeauna și pururea ele se pot converti unele în altele.

Bibliografie

- Calvino, Italo. 2011. *Orașele invizibile* [*The Invisible Towns*]. Traducere din limba italiană și postfață de Oana Boșca-Mălin. București: Editura Alfa.
- Cunliffe, Barry. 2000. *Pythéas le Grec découvre l'Europe du Nord (Ive siècle av. J.-C.)*. Traduit de l'Anglais par Marie-Geneviève l'Her. Paris: Éditions Autrement.
- Lacassin, Francis (éd.). 1999. *Voyages aux pays de nulle part*. Paris, Robert Laffont.
- Luciano, *Storia vera*. 1993. Introduzione, traduzione e note di Quinto Cataudella, testo greco a fronte. Milano: Rizzoli.
- Lucian din Samosata. 2000. *Istoria adevărată* [*The True History*]. Traducere, notiță bio-bibliografică și postfață de Florica Bechet. București: Paideia.
- Polo, Marco. 2005. *Le Livre des merveilles*. Édition présentée par Joëlle Ducos. Traduction et adaptation de Joëlle Ducos. Paris: Bordas/Sejer.

Surse electronice:

- Franga, Liviu, *Phantasia – între adevăr și iluzie (I)*, în *Viața Românească* 3-4/2009, [http://www.viataromaneasca.eu/arhiva/58_viata-romaneasca-3-4-2009/23_note-clasice/și \(II\), 11-12/2009](http://www.viataromaneasca.eu/arhiva/58_viata-romaneasca-3-4-2009/23_note-clasice/și (II), 11-12/2009), http://www.viataromaneasca.eu/arhiva/63_viata-romaneasca-11-12-2009/23_noteclasic/507_phantasia-intre-adevar-si-iluzie-ii.html.
- Morozov, Gabi, *Orașele invizibile. Italo Calvino*. <https://bookhub.ro/orasele-invizibile-italo-calvino/>
http://www.all.ro/colectia_strada-fictiunii-clasic/orasele-invizibile.html